

ЛЕКЦІЯ 2

Чесність розглядається й описується в етиці. Ця моральна якість відбиває одну з найважливіших вимог моральності. Вона містить: правдивість (говорити істину, не приховувати від інших людей і самого себе справжній стан речей); принциповість (вірність певній ідеї в переконаннях і проведенні цієї ідеї в поведженні); вірність прийнятим зобов'язанням; суб'єктивна переконаність у правоті проведеної справи; щирість перед іншими і перед самим собою щодо тих мотивів, якими людина керується; визнання й дотримання прав інших людей стосовно того, що їм законно належить. Протилежністю чесності є нечесність, що проявляється в обмані, неправді, злодійстві, віроломстві (злочинних підступних діях, свідомому обмані чужої довіри або кричущому порушенні прийнятих зобов'язань, наклепу), а також лицемірстві. Чесність з позиції етики характеризує як вчинки, так і окремі сторони поведження певної особистості, що виступають як властивості її характеру. У психології не існує не тільки єдиних визначень чесності, а й будь-яких фундаментальних досліджень цього явища. Можна знайти лише звернення до різних, пов'язаних із чесністю, явищ, таких як щирість, правдивість і неправда. У вітчизняній психологічній науці правдивість розглядалася як риса характеру, що виражає прагнення суб'єкта говорити тільки те, що він вважає правдою. Правдивість, на думку С. Л. Рубінштейна, не тотожна щирості, а пов'язана з розумінням суб'єктом історично й соціально зумовлених категорій — істини. Поняття ж чесності набагато ширше. У зарубіжній психології розглядалися поняття, швидше, протилежні чесності. Так, американський психолог П. Екман розгорнуто й докладно досліджував проблеми виникнення, розуміння й виявлення неправди. Неправда, або обман, визначається вченим як дія (перекручування інформації, приховування правди), якою людина навмисне вводить в оману іншу людину чи інших людей. Одним із перших він зробив глибокий психологічний аналіз різновидів неправди, її мотивів, а також особистісних і ситуативних чинників виникнення

цього явища в різних комунікативних ситуаціях. На відміну від П. Екмана, який широко трактує феномен неправди, безліч інших психологів визначають зміст понять обману, неправди й аналізують їх більш диференційовано. Наукові публікації, які вперше вийшли у світ, що безпосередньо присвячені психології брехні, належать до кінця XIX — початку XX ст. У цей період проводилися й інші дослідження брехні. Вчені намагалися розкрити психологічні особливості брехливості дітей та підлітків, з'ясувати їх причини і знайти педагогічні можливості для профілактики зловживань брехнею. Основною метою цих праць був цілісний опис явища брехні у безпосередній взаємодії людей та його інтерпретація з позицій психології. У зв'язку з цим основу інтерпретації становив, як правило, розгляд таких питань, як психологічна сутність брехні та її визначення як психологічного явища; класифікація видів і форм брехні у житті людей; психологічні причини виникнення брехні; психологічні чинники, що визначають її характер та зміст.

Отже, визначення зазначених проблем і спроби їхнього вирішення на основі психологічної науки того часу сприяли помітному розвитку психологічних уявлень про брехню як складного та специфічного явища реальності. Щодо самих цих уявлень, то більшість з них не втратили свого теоретичного і практичного значення і сьогодні. Незважаючи на те що авторам зазначених праць притаманна надмірна умоглядність, тенденція пояснювати факти з позицій “здорового глузду”, невиправдана глобальність суджень і висновків доцільно зупинитися на їх основних теоретичних положеннях. Зокрема, привертає увагу визначення брехні та її класифікація, запропоновані К. Мелітаном: “Брехати, — зазначав він, — завжди означає видавати за справжній який-небудь, кращий для того, хто бреше, вимисел, і замінити факти, які справді відбувалися такими, якими їх хотілося б бачити”. Отже, сутність явища брехні, на думку психолога, полягає у довільній та вигідній для себе підміні брехуном тих чи інших обставин відображуваної ним реальності вигаданими обставинами. Зокрема, існує брехня, яка повністю складається з

“вимислів”, і неповна брехня (або перекручення істини), яка, у свою чергу, поділяється на три види: замовчування, перебільшення та прикрашання.

1. Замовчування полягає в тому, що, повідомляючи про якусь подію, той, хто говорить, приховує який-небудь суттєвий, але не вигідний для нього факт.

2. Перебільшуючи, мовець повідомляє більше, ніж він насправді бачив, перебільшує “числа, відстані, приписує собі пригоди, подвиги. Перебільшити можна і шляхом зменшення — видавати просто маленький предмет за мікроскопічний, або зводити тривалість якої-небудь події до однієї секунди, коли насправді вона тривала кілька хвилин”. Мета перебільшення — справити на партнера якомога більше позитивного враження.

3. Брехня за допомогою прикрашання містить елементи і замовчування, і перебільшення. Вона “полягає в тому, що розповідають факти, які виправляються: такі, що не подобаються або є неприємними, відкидаються та додаються інші, які добре підходять для дійсності. Щодо вигоди у такій брехні люди знаходять собі відмінний засіб завжди бути правими у своїх поглядах, адже достатньо злегка змінити деталі фактів, і тоді вони будуть придатними для підтвердження будь-яких поглядів”. К. Мелітан, визначивши брехню як “кращий вимисел для того, хто бреше”, підійшов до важливих критеріїв її виокремлення, а саме: осмисленості, інструментальності (засіб досягнення мети) та можливої вигоди для індивіда-брехуна цієї помилкової інформації. Проте він не зробив подальшого необхідного кроку щодо з’ясування психологічної сутності цього феномену (напевно, основним є не сам вимисел брехуна, а факт введення в оману його партнера зі спілкування). Звідси нечіткість його суджень про виникнення й функціонування брехні у житті людей. Отже, з одного боку, він зазначає, що “суспільство вимагає відомої частки скритності та брехні.

Це необхідно тому, що в нас є багато почуттів, які ми не можемо висловити, одночасно не шокуючи, не дратуючи або не ображаючи оточуючих

нас людей”. З другого боку, всі люди, на його думку, поділяються на дві категорії: на тих, хто “обмежується тією мінімальною дозою брехні, що наполегливо вимагається громадським життям”, і тих, хто “звик брехати більше, ніж потрібно, брехати щоразу, як цього вимагає їхня вигода”.

НЕВЕРБАЛЬНИЙ МЕТОД — МІМІКА ОБЛИЧЧЯ

Невербальний метод полягає в аналізі міміки, жестів, мікрорухів і зовнішніх проявів діяльності внутрішніх органів.

З давнини люди, вивчаючи міміку, намагалися робити висновки про думки людини. Вважалося, що досить повну і правдиву інформацію про наміри людини може дати спостереження за її очима. При цьому потрібно пам’ятати, що, незважаючи на все своє різноманіття, міміка все-таки поступається спектру людських думок і переживань, а це означає, що один і той самий вираз обличчя може відповідати різним душевним станам і мати різні тлумачення. Розглянемо, наприклад, вислів “жмурити (зщурити, примружити) очі”. Воно має кілька тлумачень: виявлення хитрості, презирство, невдоволення або роздратування, недовіра. Часто можна спостерігати розгублений вираз обличчя, трохи збентежений. І навіть якщо людина добре тримає себе в руках, будь-яке пряме питання на тему та з приводу, за яким вам брешуть, може загнати співрозмовника в глухий кут хоча б на кілька секунд. Поки людина складає доречний варіант відповіді, ви можете легко побачити на її обличчі розгублену дитину, викривши її тим самим. Але всі ці чинники видають хвилювання людини, а є люди, які тримають хвилювання в собі, і тоді прикриваються сміхом або вдаваним і неприродним спокоєм.

Головна складність розпізнання нещирості в міміці обличчя полягає в тому, що жоден окремо взятий прояв не може бути доказом неправди, також як і відсутність ознак неправди не доводить правдивості. Для того щоб, ґрунтуючись на аналізі особи, обвинуватити когось у неправді, необхідно мати

у своєму розпорядженні більшу кількість ознак, таких як невідповідність між словами та “мовою” інших частин тіла. Артур Шопенгауер мав свій підхід до потенційних брехунів: якщо ви підозрюєте, що хтось бреше, поведіться з ним так, нібито вірите йому на слово, тоді це додасть йому впевненості. Він почне брехати ще більш нагло і зрештою видасть себе. На обличчі існує певна група ознак, які з’являються автономно, не підкоряючись нашій волі. Так, у стані збудження розширюються зіниці незалежно від того, виражається в такий спосіб радість чи страх брехуна бути викритим. Однак необхідно врахувати, що острах чесною людини бути прийнятою за брехливу може також привести до розширення зіниць, що помітно при гарному освітленні. Більш незаперечна ознака можливої неправди — асиметричне зрушення обличчя під час вербалізації несправжніх почуттів. Дві половини у цьому випадку дуже відрізняються одна від одної. “Зрадницькі” ознаки неправди: скривлені губи, одне око стає більше іншого, зморшки на чолі розташовуються асиметрично, одна половина обличчя виглядає більш “солоденько” або сумно, ніж інша. Також з’являються мікровирази, що тривають частку секунди і вказують на фальшиві почуття, а в деякому контексті — на неправду.

НЕВЕРБАЛЬНИЙ МЕТОД — ЖЕСТИ, РУХИ

Вимовлена брехня може супроводжуватися характерними жестами. Так, жест “прикривання рота рукою” найвиразніше виявляється у маленьких дітей, проте може бути і в дорослих, щоправда у видозміненій формі: у вигляді дотику до куточків губ або носа. Алан Піз пише: “Якщо цей жест використовується людиною у процесі розмови, це вказує на те, що вона говорить неправду. Проте якщо вона прикриває рот рукою у той момент, коли ви говорите, а вона слухає, це означає, що вона відчуває, як ви брешете” [9]. Д. Моріс помітив, що брехня викликає відчуття свербіння в ніжних м’язових тканинах, наприклад, м’язах шії. Можливо, Закінчення табл. 3 45 саме тому

деякі люди відтягують комірець сорочки, коли вони брешуть і підозрюють, що їхній обман розкрито. А. Піз ставить питання: “Чи можливо підробити мову тіла”? Відповідь на це питання — ні, оскільки в цьому випадку людину виказує відсутність конгруентності (повної відповідності) між жестами, мікросигналами організму і сказаними словами